

Toğrul Quliyev

Hüquqşünas

**BEYNƏLXALQ KOMMERSİYA ARBİTRAJININ
MÜQAVİLƏ TƏRƏFLƏRİ ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Bildiyiniz kimi, müqavilə tərəfləri arasında yaranan mübahisələr yalnız məhkəmələr tərəfindən deyil, mübahisənin alternativ həlli üsullarından da istifadə edilməklə həll edilir. Mübahisənin həlli üsullarından biri kimi arbitraj məhkəməsi daha geniş vüsət almışdır. Bir çox ədəbiyyatlarda arbitraj, mübahisənin həlli üsülü kimi, hüquq elmi üçün yeni bir anlayış olduğu qeyd edilir. Lakin, əgər arbitrajın tarixinə nəzər yetirsək görürük ki, arbitraj qədim Roma hüququndan bu günümüzdə kimi gəlib çatmışdır. Bu yazıda arbitrajın qısa tarixinə nəzər yetirdikdən sonra, Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajının müsbət və mənfi cəhətləri müzakirə olunaraq onun müqavilə tərəfləri üçün mahiyyətindən və təqdim etdiyi xüsusiyyətlərindən danışılacaq.

Ümumiyyətlə, arbitraj mübahisələrin həlli üsulu kimi, miladdan əvvəl birinci əsrdə Roma qanunvericiliyi altında təsis olunmuşdur. Roma qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, müqaviləni imzalamış tərəflər *compromissum* adlandırılan, mübahisəni arbitraja təqdim etməli və arbitrajın qərarına əməl etməlidilər. Məşhur Roma müəlliflərindən biri –Cicero- “dəqiq, aydın və konkret” hesab etdiyi məhkəmə çəkişməsi ilə müqayisədə arbitrajı “zəif və mülayim” mübahisə həlli üsulu kimi ifadə edirdi.

İngiltərədə isə, bir çox əsrlər boyunca başlıca fikir ondan ibarət idi ki, mübahisələr ticarət münasibətlərinin inkişafına mane olur və mübahisələrin tez bir zamanda həlli ticarət üçün məqsədəuyğun hesab edilirdi. 1475-ci ildə, Ulduz Palatasının Kansleri demişdir: “*Mübahisənin qaldırılmasına xarici tacir səbəb olub... hansı ki öz ticarətini idarə etmək üçün buraya gəlmiş və məhkəmə prosesi üçün on iki nəfəri və dövlətin digər təntənəli qanunlarını gözləməməli, ticarətçilərin xeyrinə olaraq saatbasaat, günbəgün məhkəməyə müraciət etmək imkanına malik olmalıdır*”. 1698-ci il birinci İngilis Arbitrajının preambulasında təsdiq olunmuşdur ki, arbitraj xüsusi olaraq ticarətin xeyrinə qərarlar çıxarır: “*İndi ticarətin sürətli inkişafı üçün, ticarətçilər və tacirlər və ya digərləri tərəfindən və ya ticarət və yaxud digər məsələlərlə bağlı onlara yönləndirilən mübahisələr barəsində yekun qərar üçün arbitrlərin qərarları bütün hallarda daha effektivdir*”. Bu üç məqsəd Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajlarının əsas mahiyyəti olaraq qalır ki, bu da Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajını məhkəmə çəkişməsi və mübahisələrin digər həlli üsullarından fərqləndirir.

Tərəflər mübahisənin arbitrajda həll edilməsi ilə bağlı mübahisə yarandıqdan sonra qarşılıqlı razılaşma (*Submission Agreement*) və ya ümumi halda xüsusi bir müqavilə imzalanan zaman həmin müqavilədən yaranan bütün gələcək mübahisələri arbitraja yönəldəcəklərini razılaşdırıb bilirlər ki, bu müqavilə tərəfləri üçün hər zaman arbitraja müraciət etmək hüququnu verir.

Hətta bəzi ölkələrin qanunvericiliyi yerli məhkəmələr üzərinə müqavilə tərəflərinə yerli məhkəmədə prosesi başlamaqdan əvvəl, onların arbitraja müraciət etmək hüququ və imkanı olduğunu izah etmək öhdəliyini qoyur.

Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajının məzmununu analiz edərkən onun mənfi və müsbət cəhətlərini aşkara çıxarmaq üçün Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajının əsas xüsusiyyətlərini qeyd etmək çox vacibdir. Lew, Mistelis və Kroll müqavilənin digər tərəfinin yerli məhkəmələrdə iddia qaldırılmamasının dörd əsas cəhətini müəyyən etmişlər. Hər-hansı yerli sistemə məxsus

olmayan və neytral bir zonada müəyyən edilən arbitraj prosesinin neytrallığı və müstəqilliyi beynəlxalq razılaşmalardan yaranan mübahisələri həll etmək üçün bir sistem kimi Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajının tərəfləri üçün daha effektiv vasitəsidir. Müqavilə tərəfləri müxtəlif hüquqi, siyasi, mədəni və etik sistemlərdə fəaliyyət göstərdiyi üçün Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajı bütün bu maraqların müdafiə oluna biləcəyi bir formu təmin edir. UNCITRAL Arbitraj Qaydalarını təsdiq edən, Birləşmiş Millətlərin Qərarında deyilir: *“Baş Məclis...müvafiq beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yaradılmasına əhəmiyyətli dərəcədə yardım edəcək, müxtəlif hüquqi, sosial və iqtisadi sistemlərə malik dövlətlərdə məqbul sayılan arbitraj... üçün qaydaların müəyyən olunacağına əmin edir...”*

Qeyri-sərt Prosedur: yerli məhkəməni Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajından fərqləndirən əsas amillərdən biri yerli məhkəmə prosedurlarının sərtliyidir. Prosesual qaydalar məhkəmələrin məhkəmə proseslərinə necə başlamaq lazım olduğunu, hansı sənədlərin rəsmiləşdirilməli olduğunu, işin ümulkədə necə aparılmalı olduğunu müəyyən etmək üçün hüquq normaları müəyyən edir. Hakimin öz rəyi ilə və müqavilə tərəflərinin razılığı ilə prosesual normalardan kənara çıxma biləcək çox kiçik sahələr vardır və ya belə sahələr heç mövcud deyildir.

Əksinə, hər bir Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajının müvafiq qanun və prosedur forması və strukturu fərqlidir və işin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişir. Arbitrajlar müxtəlif qaydalar altında, tətbiq olunan müxtəlif yerli və ya beynəlxalq qanunvericilik ilə, bir və ya üç arbitr ilə və bir və ya daha çox iddiaçı və ya cavabdeh ilə aparıla bilər. Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajının xüsusi özəlliyindən və müqavilə tərəflərinin razılığı ilə yaradılmasından asılı olaraq, prosedur arbitrajın razılığı ilə müqavilə subyektləri tərəfindən müəyyən oluna bilər və arbitrlər hər bir işin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşmalıdırlar.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bütün əsas beynəlxalq arbitraj qaydaları hər zaman tərəfin azadlığından asılı olaraq, arbitrlərə müvafiq hesab etdikləri qaydada proseduru müəyyən etmək səlahiyyətini və hüququnu təmin edir. Misal üçün, ICC Qaydalarının 15-ci Maddəsində deyilir:

“Arbitraj Tribunalı qarşısında məhkəmə prosesləri bu Qaydalar ilə idarə olunacaq və bu Qaydalar susan zaman, tərəflərin üstünlük verdiyi və ya belə bir seçim olmayan zaman, arbitraja tətbiq edilməli olan yerli qanunvericiliyin prosedur qaydalarına istinad edilib-edilməsinə asılı olmayaraq Arbitraj Tribunalının üstünlük verdiyi istənilən qaydalar ilə idarə olunmalıdır” (bu qaydaları aşağıdakı sənədlərdən də əldə edə bilərsiniz: AAA ICDR Qaydaları Maddə 16(1); LCIA Maddə 14(2); NAI Arbitraj Qaydaları Maddə 23(2); UNCITRAL Arbitraj Qaydaları Maddə 15(1); WIPO Arbitraj Qaydaları Maddə 38(a)) 2.

Bundan başqa, yerli məhkəmələrdən fərqli olaraq, arbitraj tribunalının qərarları yalnız maddi və prosesual hüquq normalarına əsaslanaraq yox, işin xarakterindən asılı olaraq *ex aequo et bono* (ədalətlə və vicdanla) və *amicable compositeur* (dostcasına) prinsipini tətbiq etməklə də qəbul edilə bilər. Yəni, gördüyünüz kimi, arbitraj tribunalının qərar qəbul etmək səlahiyyəti tək hüquq normaları ilə məhdudlaşmır. Əslində, bu yuxarıda adıçəkilən prinsiplərin digər hüquq prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməsi haqqında bir çox hüquq ədəbiyyatlarında fərqli fikirlər irəli sürülmüşdür. Lakin, bu məsələ üçün ayrıca bir yazı tələb olunur.

Neytrallıq: Vətəndaşlıq və ya milliyət kriteriyası bir qayda olaraq yerli məhkəmələrin hakimlərinin təyinatı üçün əsas tələblərdən biridir. Ona görə onların beynəlxalq razılaşmalardan irəli gələn və hüquqi, mədəni, siyasi və etik sistemləri bir-birinə zidd olan müxtəlif ölkələrdən olan müqavilə tərəfləri arasında yaranan mübahisələri idarə etmək biliyi və ya bacarıqları lazımı səviyyədə deyildir. Yerli məhkəmələrdə əməl olunan prosedur həmin ölkənin müəyyən etdiyi qanunvericiliyə müvafiq olur. Yerli məhkəmələrdən fərqli olaraq, arbitraj tribunalı mübahisənin həllinə neytral yanaşır. Arbitraj prosesi heç bir tərəfin əlaqəsi olmayan bir ölkədə aparıla bilər; arbitrlər müxtəlif ölkələrdən, müxtəlif millətlərdən seçilə bilər və tribunal birbaşa yerli sistemin təsirindən kənardır. Bu neytrallıq arbitraja müstəqillik, tərəflərə isə əsasən əminlik verir.

Ekspert arbitrlər: Bəzi xüsusi sahələr üzrə yaranan (daşınma, malların beynəlxalq daşınması, sığorta, maliyyə və s.) mübahisələr üçün və ya mübahisələrin xüsusi özəllikləri olan zaman, tərəflərin

ekspert biliklərinə (daşınma haqqında Qanun üzrə ixtisaslaşmış hüquqşünas; keçmiş kapitan, maliyyəçi və s.) malik olan arbitrlar seçmək imkanı vardır.

Zaman: Arbitraj prosesi xüsusiyyətinə görə sürətli mübahisənin həlli üsülüdür, lakin, bu xüsusiyyət həmişə özünün doğrultmur. Misal üçün, bir mübahisə üzrə arbitraj hökmü 2014-cü ilin may ayında çıxarılmalı idi; bu arbitraj prosesi *Amkor Technology və Tessera Technologies* texnologiya şirkətləri arasında patent lisenziya müqaviləsini tələb etməklə, təxminən səkkiz il gözlənilirdi.

Dəyər: Bir qayda olaraq sübut olunmuşdur ki, arbitraj məhkəmə çəkişməsindən daha ucuz başa gəlir. Məhkəmə çəkişməsinin daha baha ola biləcəyinə baxmayaraq, məhkəmə çəkişməsi zamanı yaranan xərclər eyni zamanda arbitraj zamanı da yaranır. 2013-cü ildə, *Swatch şirkətinin Tiffany brendi üçün saatlar* hazırlamalı olduğu partnyorluğun baş tutmaması ilə əlaqədar olaraq, Tiffany şirkəti Swatch SA şirkətinə arbitraj prosesi nəticəsi olaraq 449.5 million dollar, əlavə olaraq, faiz, xərclər və hüquqşünas xərclərini ödəməli oldu. Arbitraj zamanı Swatch şirkətinin üzləşdiyi qanuni xərclərin həcmi – çox güman ki, rentabelli məkanda – federal məhkəmədə patent çəkişməsi üçün orta ümumi xərclərdən iki dəfə daha artıq idi ki, bu da bir daha onu göstərir ki, arbitrajın baha olmadığını bildirən ümumi fikirlər çox zaman sadəcə bir yalandır.

Yekun və Məcburi: Ümumi qayda olaraq, arbitrajın qərarından şikayət verilə bilməz, bu qərar yekun qərardır və müqavilə tərəfləri üzərinə müəyyən məcburi öhdəlik qoyulur. Arbitrların rəylərinin və ya qərarlarının yanlış olması əsası ilə onların qərarından yerli məhkəmələrə şikayət vermək üçün çox məhdud əsaslar vardır və ya heç bir belə əsas mövcud deyildir. Arbitrların qərarlarından etiraz etmək və bu qərarları təxirə salmaq üçün əsaslar yalnız müqavilədə nəzərdə tutulan yurisdiksiya səlahiyyətini aşması və tətbiq edilən ölkənin və ya arbitraj prosesinin aparıldığı ölkənin məcburi hesab edilən hüquq normalarının tələblərini aşması səbəbi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajı ilə əlaqədar potensial mənfi xüsusiyyətlərə baxmayaraq, bu, müqavilə tərəfləri üçün mübahisələrin həllində seçilən əsas alternativ mübahisə üsulu olaraq qalır. Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajının məhkəmə çəkişməsi ilə və ya mübahisələrin digər alternativ həll üsulları ilə müqayisədə praktiki bir istiqamət olub-olmaması hər bir mübahisənin faktlarından və vəziyyətlərindən asılı olaraq müəyyən edilir. Buraya aşağıdakılar daxildir (lakin bu siyahı məhdud deyildir): prosedurun aparıldığı yurisdiksiya; iştirak edən tərəflərin sayı; mürəkkəbliyi; mübahisənin mahiyyəti; məxfiliyin labüdlüyü; qarşı tərəfin aktivlərinin və ya mülkiyyətinin yeri.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən səbəblərdən də bir çox müəssisələr üçün mübahisələrin həllində Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajına üstünlük verilir. Hər bir halda, beynəlxalq kommersiya mübahisələrində müqavilə tərəfləri hər zaman yaranmış və ya yarana biləcək mübahisənin faktlarını və vəziyyətlərini arbitraja təqdim olunmasına cəhd etməlidirlər. Çünki, yalnız bu əsasla beynəlxalq kommersiya razılaşmalarında tərəflər yaranan mübahisənin ən ədalətli, effektiv və səmərəli qaydada həll olunmasına nail ola bilərlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar

1. Barrett, J. T., Barrett, J. P. (2004). *A History of Alternative Dispute Resolution: The Story of Political, Cultural, and Social Movement*. San Francisco: Jossey-Bass.
2. Foldenauer, A. (2014). *Big Risks and Disadvantages of Arbitration vs. Litigation*. <<http://www.injurylawyerofatlanta.com/wp-content/uploads/2014/12/ARBITRATION.Big-Risks-and-Disadvantages-of-Arbitration-vs.-Litigation.CORPORATE-COUNSEL.072914.pdf>>
3. Lew, J.D.M., Mistelis, L. A., Kroll, S. M. (2003). *Comparative International Commercial Arbitration*. The Hague/London/New York: Kluwer Law International.
4. Lord David Hacking (1997). *Arbitration Law Reform: The Impact of the UNCITRAL Model Law on the English Arbitration Act 1997*. *The Journal of the Chartered Institute of Arbitrators*, vol. 64.
5. Lord David Hacking (2000). *Dispute Resolution in London*. *The Journal of the Chartered Institute of Arbitrators*, vol. 65.